

به نام خدا

دهمین نشست از سلسله نشست‌های در محضر نور، دوشنبه سیزدهم اردیبهشت‌ماه، مطابق با بیستمین روز از ماه مبارک رمضان برگزار شد. در این وبینار، خانم دکتر مریم صانع‌پور، هیئت علمی بازنشسته پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی سخنرانی خود را با موضوع «اخلاق مسالمت میان فرهنگی» ارائه کرد.

خانم دکتر صانع‌پور که پیش از این در سومین نشست در محضر نور در باره اخلاق مسالمت در قرآن سخن گفته بود، در دومین جلسه از سخنرانی خود گفت همانطور که در جلسه قبل بیان شد قرآن بر اساس آیه «و ما ارسلناک الاّ رحمه للعالمین» علاوه بر آموزه‌هایی که برای مؤمنان و متقین دارد، پیام‌هایی پیشافرہنگی - پیشادینی نیز برای «انسان بما هو انسان» دارد که این پیام‌ها را با خطاب «یا ایها الانسان» و «یا ایها الناس» عرضه می‌کند. بنابراین، روی سخن قرآن فقط به مسلمانان نیست، بلکه سخنانی برای همه جامعه انسانی نیز دارد که غیر مسلمانان می‌توانند در آن‌ها اندیشه کنند و همچون هر کتاب دیگری، در صورت پذیرش به کار بندند. با چنین رویکردی می‌توان بر اساس کلیدواژه «ناس» و «انسان» قرآن را مطالعه کرد و پیام‌های پیشافرہنگی - پیشادینی آن را واکاوی کرد.

در عصر ارتباطات، مهم‌ترین عامل صلح و امنیت میان جوامع مختلف، پای‌بندی به برخی اصول اخلاقی است که مسالمت میان فرهنگ‌های مختلف را تضمین کند. در همین راستا سعی کرده‌ام آیاتی از قرآن کریم که انسان بما هو انسان را مخاطب قرار داده‌اند به گونه‌ای فلسفی - مفهومی صورت‌بندی کنم که بر مشترکات انسانی متمرکز هستند. این آیات در سه سطح صورت‌بندی شده‌اند که در جلسه قبل مبانی انسان‌شناختی اصول اخلاق مسالمت میان فرهنگی بیان شد. در این جلسه ابتدا زمینه‌های اخلاق مسالمت میان فرهنگی که ریشه در مبانی انسان‌شناختی قرآن دارند، تبیین می‌شوند؛ و سپس اصول اخلاق مسالمت میان فرهنگی به عنوان سومین سطح این نظام اخلاقی، ارائه می‌شوند به گونه‌ای که در هر اصلی همه زمینه‌های اخلاقی و نیز همه مبانی انسان‌شناختی حضور دارند.

- زمینه‌های اخلاق مسالمت میان فرهنگی:

اولین زمینه «اخلاق مسالمت میان فرهنگی» براساس واژه قرآنی «ناس»، تکریم انسانیت است. قرآن کریم در تکریم انسان بما هو انسان، تا آنجا پیش رفته که اماته یا احیای یک فرد را بدون قید نژادی، جنسیتی، دینی، یا فرهنگی، مساوی با اماته یا احیای همه افراد نوع انسان معرفی می‌کند: **مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا.**

دومین زمینه «اخلاق مسالمت میان فرهنگی» براساس واژه قرآنی «ناس»، رحمت و رأفت عمومی است. در این باره قرآن کریم می‌فرماید «کسانی که شما را سلام می‌گویند بی‌ایمان نخوانید»: «وَلَا تَقُولُوا لِمَن آتَىٰكُمُ السَّلَامُ كَسْتُمْ مُؤْمِنًا» (۹/ نساء)

سومین زمینه «اخلاق مسالمت میان فرهنگی» براساس واژه قرآنی «ناس»، وحدت فراگیر است. طبق آیه «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً» انسان‌ها در آغاز، امت واحده‌ای بودند که به تدریج دچار اختلاف شده‌اند. اسلام «در معنای عامش» همه جوامع انسانی را به سلم و مسالمت دعوت می‌کند و آنها را به تشکیل امت واحده‌ای فرا می‌خواند که در خیر و حق با یکدیگر متحد هستند. در همین راستا قرآن دارای پیام‌های اخلاقی عامی است که جوامع بشری را به مسالمت دعوت می‌کند: «ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كُلَّهُ»

چهارمین زمینه اخلاق مسالمت میان فرهنگی براساس کلیدواژه قرآنی «ناس» امنیت و صلح فراگیر است. ابراهیم (ع) در قرآن، محور امنیت و صلح جامعه بشری معرفی شده و کعبه نماد وحدت همه ادیان ابراهیمی شناخته می‌شود تا جامعه بشری زیست جمعی را در وحدت و امنیت روحانی تجربه کند. قرآن پیروان سایر ادیان را بیگانه تلقی نمی‌کند بلکه تأکید دارد که پیامبر اسلام تصدیق کننده سایر ادیان است از این رو در روز عید قربان، پیروان جوان‌ترین دین ابراهیمی یعنی مسلمانان، پیمان صلح و امنیت با پیروان سایر انبیاء می‌بندند و به صورتی نمادین، جهانی امن و بدون نزاع را آرزو می‌کنند.

در عبارت «وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا» در آیه ۱۲۵ سوره بقره، خداوند بیت‌الله الحرام را نه فقط برای مسلمانان، بلکه برای غیرمؤمنان نیز امن و امان معرفی می‌فرماید. اصولاً طبق آیات قرآن خانه خدا، نماد امنیت، طمأنینه، سلم، و سلام است زیرا این خانه، خانه الله است و به هیچ‌یک از مردمان اختصاص ندارد.

پنجمین زمینه تشکیل دهنده «اخلاق مسالمت» در قرآن کریم، قسط و عدالت است. در آیات ۲۱ و ۲۲ سوره آل عمران «الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّاتِ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَّاصِرِينَ» تأکید بر واژه ناس امتیازات نژادی و دینی نفی شده است آنجا که به پیامبرش می‌فرماید «کسانی را که به آیات خدا کفر می‌ورزند، پیامبران را به ناحق می‌کشند و انسان‌های عدالت‌طلب را می‌کشند به عذاب دردناک بشارت بده». به این ترتیب خداوند تعصبات خودخواهانه و نژادپرستانه را مانع عدالت فرادینی و فرائزادی معرفی کرده است.

سومین سطح اخلاق مسالمت میان فرهنگی، اصول این نظام اخلاقی است که روی دو سطح قبلی یعنی مبانی انسان‌شناختی و زمینه‌های اخلاقی بنا شده و در هر اصلی همه زمینه‌ها و هم مبانی انسان‌شناختی حضور دارند.

اصول اخلاق مسالمت میان فرهنگی

خانم دکتر صانع‌پور، رئیس سابق پژوهشکده حکمت معاصر این اصول اخلاقی را چنین برشمرد.

اولین اصل اخلاق مسالمت میان فرهنگی صداقت در گفتار و کردار است که بر ذاتیات مشترک انسانی استوار شده، و از این رو شأنی ماقبل دینی دارد. زیرا عدم صداقت در ارتباطات اجتماعی موجب بی‌اعتمادی افراد به یکدیگر می‌شود و بیشترین آسیب را به روابط انسانی وارد می‌کند. قرآن کریم می‌فرماید وَ سَيَخْلِفُونِ بِاللَّهِ لَوْ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (توبه: ۶۲): دروغگویان همان کتمان‌کنندگان حقیقت هستند که خود را به هلاکت می‌اندازند.

دومین اصل اخلاق مسالمت میان فرهنگی، احسان مردم نسبت به یکدیگر است؛ که از نزدیک‌ترین اقوام آغاز می‌شود و تا احسان به هم‌نوعان، ادامه می‌یابد. خداوند در آیه ۸۳ بقره قواعد عامی را مطرح کرده است که به مشترکات ذاتی انسان‌ها بر می‌گردد و منحصر به شریعت خاصی نیست. سید محمد حسین فضل الله معتقد است با عبارت «قولوا للناس حسنا» در این آیه، قواعد عمومی احسان به همه انسان‌ها بیان شده که عبارتند از:

۱. حسن ظن به دیگران؛
۲. نیکو سخن گفتن با دیگران؛
۳. حمایت از فقرا؛
۴. احترام به انسانیت همه انسان‌ها.

سومین اصل اخلاق مسالمت میان فرهنگی احترام به حق مالکیت همه انسان‌ها است. خداوند در قرآن، مالکیت اشخاص بر اموالشان را (خواه مادی و خواه معنوی) محترم می‌شمارد. کلمه «ناس» در آیه ۱۸۸ بقره (وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) بیانگر این نکته است که خداوند حق مالکیت همه انسان‌ها، خواه دیندار و خواه بی‌دین را به رسمیت می‌شناسد و اجازه نمی‌دهد به هیچ بهانه‌ای مالکیت اشخاص بر اموالشان نادیده گرفته شود؛ آنجا که می‌فرماید «اموال یکدیگر را به ناحق نخورید و به منظور تصاحب اموال مردم، به حاکمان رشوه ندهید».

چهارمین اصل اخلاق مسالمت‌میان‌فرهنگی، مودت‌افزایی میان مردم است. این اصل اخلاقی موجب گسترش صلح و امنیت در میان همه افراد و جوامع می‌شود؛ اصلی که در ارتباطات جهانی‌شده کنونی اهمیتی تعیین‌کننده دارد. آیه ۱۱۴ سوره نساء لا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا به مصالحه میان مردم اشاره دارد تا فضایی دوستانه و مسالمت‌آمیز میان عموم انسان‌ها ایجاد شود؛ آنجا که می‌فرماید «در نجوا کردنشان خیری نیست جز نجوا کردن کسی که به صدقه‌ای یا به معروفی یا به اصلاح میان مردم سفارش می‌کند و به کسی که برای خشنودی خدا چنین می‌کند به زودی پاداش بزرگی خواهیم داد».

پنجمین اصل اخلاق مسالمت میان‌فرهنگی براساس واژه قرآنی «ناس» توصیه به فضایل و نهی از رذایل است. خداوند در آیه ۱۱۰ سوره آل عمران می‌فرماید لا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا از مسلمانان حقیقی سخن می‌گوید که مردم را [با رفتار خود] به نیکی و زیبایی دعوت می‌کنند و از شرّ و بدی برحذر می‌دارند. همان‌گونه که در حدیث آمده «كُونُوا دُعَاءَ لِلنَّاسِ بِغَيْرِ السِّيْتِكُمْ» منظور از امت راستین اسلام در این آیه کسانی هستند که ندای قرآنی «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا» (آیه ۱۰۵ سوره آل عمران) را اجابت، و از تفرقه پرهیز می‌کنند زیرا اهل تفرقه را نمی‌توان بهترین امت خواند.

ششمین اصل اخلاق مسالمت، مدارا در مقابل خطاکاران است. از جمله استلزامات عصر ارتباطات، نزدیک شدن فرهنگ‌ها به یکدیگر، به رسمیت شناختن فرهنگ‌های اخلاق‌مدار، و تعامل هم‌افزایانه فرهنگ‌ها و اندیشه‌ها است که جز با شکیبایی متقابل و گذشتن از خطاهای یکدیگر ممکن نیست. اصل مدارا و گذشت از جمله اصول اخلاق مسالمت است که اسلام رحمت‌محور، به عموم مردم توصیه می‌کند؛ در سوره آل عمران آیه ۱۳۴ می‌فرماید الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ، نیکوکاران آنانند که در آسانی و سختی انفاق می‌کنند، خشمشان را فرومی‌خورند و از خطای مردم در می‌گذرند.

هفتمین اصل اخلاق مسالمت براساس واژه قرآنی «ناس» امانت‌داری و قضاوت عادلانه در میان عموم مردم است. طبق آیه ۵۸ سوره نساء إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا حفظ امانت و ادای آن به صاحبش واجب شمرده شده است، حتی اگر صاحب امانت فاجر باشد. زیرا حق [مالکیت از حقوق انسانی است که] منوط به صالح بودن فرد نیست، بلکه هر فردی به علت انسان بودنش دارای چنین حقی است.

و در نهایت، هشتمین اصل اخلاق مسالمت میان فرهنگی که مبتنی بر انسان شناسی قرآن است و در زمینه اخلاق مسالمت شکل گرفته، وفاداری به پیمان و پیمانه است. این اصل اخلاقی شأنی فرادینی و فرافرهنگی دارد. طبق آیه ۸۵ سوره اعراف: «إِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَهِ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُم بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ». این اصل موجب حفظ حقوق فردی و اجتماعی در معاملات، و حفظ نظم و مصلحت جامعه انسانی می شود زیرا معاملات را بر مبنای اعتماد طرفین شکل می دهد، و نیز امانت داری و امنیت را در جامعه انسانی می گستراند.